

*Кравець Н. В.,**здобувач кафедри земельного та аграрного права**Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*

ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТУ ПРИНЦИПУ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ЯК ПРИНЦИПУ АГРАРНОГО ПРАВА

Анотація. У статті здійснено аналіз наукових підходів до визначення поняття принципу екологізації аграрного виробництва, на основі якого сформульовано авторську дефініцію цього поняття та визначено його зміст.

Ключові слова: принцип екологізації аграрного виробництва, екологізація аграрного законодавства, екологізація аграрного права.

Постановка проблеми. Кожна наука оперує власним понятійно-категоріальним апаратом. Не є виключенням й аграрно-правова наука. І хоча визначення поняття і змісту будь-якої правової категорії (у тому числі й такої, як принцип екологізації аграрного виробництва) є складним завданням, однак його вирішення є необхідним з огляду на те, щоб забезпечити, по-перше, подальший розвиток і збагачення аграрно-правової науки (теоретичний напрямок), а, по-друге, вдосконалення чинного аграрного законодавства (практичний напрямок).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання екологізації на сьогодні є вкрай актуальними. Враховуючи це, вони досліджувалися багатьма вченими, серед яких: В.І. Андрейцев, Н.О. Багай, Г.І. Балюк, М.Я. Ващишин, А.П. Гетьман, О. К. Голіченков, І.А. Ігнатєва, Н.В. Ільків, В.В. Круглов, В.В. Петров, М.В. Шульга та ін. Однак їх праці стосуються або екологізації права й законодавства, зокрема земельного, або екологізації господарської діяльності в цілому. Значну увагу також приділяють питанням екологізації, а саме економічним її аспектам, представники економічної науки [1, с. 26-34]. Екологізації аграрного виробництва саме як принципу аграрного права присвячено лише окрему статтю Т.В. Курман та О.М. Туєвої [2, с. 74-79]. Комплексних монографічних досліджень з цього питання не проводилося. Отже, обрана тема на сьогоднішній день в Україні є недостатньо розробленою в рамках аграрно-правових досліджень, а тому вбачається актуальною.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні одним із визначальних принципів аграрного права стає принцип екологізації аграрного виробництва. Даний принцип має не лише теоретичне, але й велике практичне значення. Адже його закріплення у чинному аграрному законодавстві сприятиме екологізації аграрного законодавства шляхом розробки і прийняття нових норм, спрямованих на екологізований розвиток аграрного виробництва зокрема і сільського господарства в цілому. Процес екологіза-

ції, тобто наповнення екологічним змістом правових норм, сьогодні охопив майже всі галузі національного законодавства: і земельного, і аграрного, і господарського, і кримінального тощо. Більше того, на думку Ю.С. Шемшученка та В. І. Олещенка, посилення уваги до забезпечення реальної «екологізації» усіх галузей права та відповідного законодавства, насамперед податкового, бюджетного, господарського та іншого слід визначити одним з найбільш актуальних завдань державної політики України [3, с. 10].

Що стосується самого терміна «екологізація», то у науці немає єдності з точки зору визначення його поняття. Відсутнє визначення екологізації і в чинному законодавстві. В цілому, під екологізацією розуміють процес постійного і послідовного запровадження правових, економічних, технічних, технологічних та управлінських рішень, які дозволяють підвищувати ефективність використання природних ресурсів, поліпшувати чи зберігати якість природного середовища [4, с. 405]. При цьому у спеціальній юридичній літературі науковці оперують такими категоріями, як екологізація як метод екологічного права, екологізація законодавства, екологізація права, екологізація як принцип земельного законодавства, екологізація виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, екологізація як принцип аграрного права.

Як метод екологічного права екологізацію часто розглядають у науці екологічного права [5, с. 12]. Дане твердження вбачається дещо спірним. У теорії права під методом правового регулювання традиційно розуміють сукупність прийомів і способів правового впливу на суспільні відносини [6, с. 52]. Отже, слід погодитися з Н. В. Ільків, на думку якої, говорячи про екологізацію як метод екологічного права, виникають сумніви в ототожненні методів екологічного права з методами екологічного законодавства. Адже під методами екологізації законодавства слід розуміти не способи правового впливу на суспільні відносини, а способи юридичного оформлення екологічних вимог у законодавстві [7, с. 122]. Постає питання про те, яким чином екологічні вимоги втілюються у саме законодавство (в тому числі й аграрне).

Що стосується екологізації законодавства, то, на думку В. І. Андрейцева, процес екологізації окремих галузей законодавства тісно пов'язаний із впровадженням у матеріально-правові й процесуально-правові норми та приписи різних вимог, правил і нормативів екологічної безпеки [8, с. 60]. У свою чергу, відповідно до ст. 50 Закону України «Про охорону

навколишнього природного середовища» екологічна безпека – це такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. У спеціальній літературі сформульовано також і галузеве для сільського господарства визначення категорії «екологічна безпека в сфері сільськогосподарського виробництва». На думку К. А. Кондратьєвої, екологічна безпека в сфері сільськогосподарського виробництва – це невід'ємна складова екологічної безпеки; стан навколишнього середовища, що забезпечується сукупністю заходів, які повинні бути вжиті фізичними, юри-дичними особами та державою в особі уповноважених органів у сфері сільськогосподарського виробництва та за якого в процесі ведення рослинництва і тваринництва створюються максимально безпечні умови для життя і здоров'я людини, виробляється екологічно безпечна продукція, а також зберігається навколишнє середовище та його компоненти у стані, який не несе небезпеки для життя і здоров'я людини [9, с. 3]. Щоправда, дане визначення вбачається дещо громіздким та переобтяженим, з одного боку, а з іншого – дещо неповним. Зокрема, двічі йде мова про безпечні умови для життя і здоров'я людини і про збереження навколишнього середовища у стані, який не несе небезпеки для життя і здоров'я людини, що є, на нашу думку зайвим. Немає вказівки на спеціальних суб'єктів аграрного виробництва, зазначається в загальному «фізичні та юридичні особи». Вбачається, що під екологічною безпекою у сфері сільськогосподарського виробництва слід розуміти такий стан захищеності життєвих інтересів людини і держави, навколишнього середовища в процесі аграрного виробництва, за якого забезпечуються збереження навколишнього середовища і його компонентів у безпечному для життя і здоров'я стані та виробництво якісної, екологічно безпечної сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження. При цьому екологічна безпека в сфері сільськогосподарського виробництва є невід'ємною складовою національної екологічної безпеки держави і співвідноситься з нею як часткове із загальним.

Розглядаючи питання екологізації, О. К. Голіченков визначає поняття «екологізації законодавства» як впровадження норм екологічного права в акти тих галузей законодавства, які регулюють управлінську, господарську, рекреаційну та іншу діяльність, що тією чи іншою мірою впливає на природне довкілля [10, с. 366].

В. В. Петров, визначаючи екологізацію нормативно-правових актів, пояснює необхідність такого процесу тим, що норми екологічного права, закладені у спеціальних законах, не завжди здатні діяти напряму при регулюванні екологічних питань. Стосовно господарюючих суб'єктів, тобто тих, хто забруднює і виснажує природне середовище, норми екологічного права діють через нормативні акти, які регулюють економічну діяльність цих суб'єктів [11, с. 95]. Виходячи з цього, під екологізацією господарського законодавства В. В. Петров пропонує розуміти втілення екологічних

імперативів у зміст правових норм, що регламентують різні сторони господарської діяльності підприємств, організацій, установ та ін.

В цілому погоджуючись з даною точкою зору та екстраполюючи її на аграрно-правову сферу, екологізацію аграрного законодавства можна визначити як втілення екологічних імперативів у зміст аграрно-правових та інших норм, які регламентують виробничо-господарську діяльність аграрних виробників. Дещо подібної точки зору дотримується і Н. О. Багай, визначаючи, що екологізація аграрного законодавства полягає у втіленні екологічних принципів та вимог у змісті нормативно-правових актів, що регулюють сільськогосподарську виробничу діяльність [12, с. 118]. Основним завданням екологізації, на думку Л. Ф. Усманової, є нормативне закріплення оптимальної міри впливу аграрного виробництва на навколишнє природне середовище з урахуванням специфіки такого впливу [13, с. 27].

Чинні нормативно-правові акти аграрного законодавства, що визначають особливості правового статусу сільськогосподарських підприємств та акти з питань виробничо-господарської діяльності в аграрному секторі економіки містять лише окремі правові приписи щодо раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища. У зв'язку з цим цілком вірною вбачається теза Є. С. Берднікова стосовно того, що акти аграрного законодавства «в цілому присвячені регулюванню господарських відносин в агропромисловому комплексі і є недостатньо екологізованими» [14, с. 480]. Отже, одним із концептуальних напрямків розвитку аграрного законодавства України на сьогодні є наповнення його екологічним змістом. Екологізація аграрного законодавства України є необхідною умовою екологізації сільського господарства як галузі матеріального виробництва, а це, в свою чергу, цілком відповідає стратегічним цілям і потребам сталого розвитку цієї галузі.

Враховуючи викладене, екологізація аграрного законодавства – це процес штучний, зумовлений суб'єктивними факторами, насамперед волею законодавця, який займається процесом нормотворення і внесення екологічно спрямованих норм до чинного аграрного законодавства. При цьому, як справедливо зазначається у спеціальній літературі, йдеться не про механічне включення законодавчо визначених екологічних вимог до нормативно-правових актів аграрного законодавства, а про формування на основі загальних принципів та ідей охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування якісно нових правових приписів, що забезпечуватимуть спеціалізоване правове регулювання аграрних виробничих відносин [12, с. 119]. Як справедливо зазначає Н. К. Тахватуліна, суть екологізації законодавства полягає у формуванні нових правових норм шляхом включення до їх матерії еколого-правових постулатів [15, с. 16]. Таким чином, екологізацію аграрного законодавства не можна ототожнювати з екологізацією аграрного права. Екологізація аграрного права – це процес поступовий, більш глибокий, пов'язаний не лише з втіленням екологічних імперативів у зміст норм аграрного зако-

нодавства, а й у свідомість людей, у морально-етичні норми суспільства та ін.

Переходячи від екологізації законодавства і права до екологізації виробництва, слід зазначити, що дана проблематика була відома і актуальна і за радянських часів. Так, на думку А. П. Гетьмана, під екологізацією виробництва як правовим поняттям слід розуміти врегульовану нормами права діяльність з впровадження у суспільне виробництво, з урахуванням об'єктивно існуючих законів природи, економічних, технічних, управлінських, організаційно-господарських та інших заходів, спрямованих на забезпечення раціонального використання природних ресурсів й охорони навколишнього середовища в інтересах держави і суспільства [16, с. 76].

Що стосується екологізації саме аграрного виробництва, то, на думку О.І. Настіної, під екологізацією виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств слід розуміти систему загальнодержавних, регіональних, галузевих та локальних заходів, спрямованих на впровадження у сільськогосподарське виробництво екологічно безпечних видів техніки, технологій, організації матеріально-технічного виробництва, способів і методів функціонування аграрно-промислових комплексів з метою найефективнішого використання природних ресурсів, їх збереження, відтворення та підтримання екологічної рівноваги у навколишньому середовищі під час виробничих процесів у сільському господарстві. При цьому в соціально-економічному плані екологізація повинна спиратися на перехід до природозберігаючих методів господарювання, а в технічному – на екологізацію технологій виробництва і природокористування для запобігання негативного впливу виробничих процесів на природне середовище [17, с. 109].

Слід також звернутися до позиції Т. В. Курман і О. М. Туєвої. На їх думку, екологізацію аграрного виробництва можна вважати спеціальним принципом аграрного права, що знаходить свій прояв у встановленні в чинному законодавстві та практичній реалізації екологічних нормативів, вимог і приписів як уповноваженими державними органами, органами місцевого самоврядування, так і самими аграрними товаровиробниками у сфері ведення сільськогосподарської виробничої діяльності щодо захисту довкілля, екологічного використання природних ресурсів, а також виробництва якісної та екологічно безпечної сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження. Цілком слушною вбачається думка авторів про те, що екологізація аграрного виробництва має, по-перше, перешкоджати негативному впливу виробничих процесів на стан навколишнього середовища, а по-друге, сприяти забезпеченню якості та безпечності продукції, що виробляється, оскільки здебільшого мова йде про продукти харчування і продовольчу сировину [2, с. 75-76].

В контексті цього, доречною є думка А. М. Статівки, що наведене вище-згаданими авторами свідчить про важливий підхід, який висвітлює проблеми, але який при цьому не є бездоганним. Оскільки, по-перше, на сьогодні екологізація аграрного виробництва,

як принцип аграрного права, виводиться з норм, які вказують на наявність розвинутого нормативного масиву певної галузевої належності (екологічне, земельне законодавство тощо). По-друге, такий нормативний масив має бути системним утворенням, що об'єктивно відповідав би пласту суспільних відносин, який він покликаний врегулювати [18, с. 406-407].

В. Ю. Уркевич серед галузевих принципів аграрного права також виділяє принцип екологізації аграрних відносин. Сутність цього положення, на думку науковця, полягає у тому, що при здійсненні сільськогосподарської діяльності мають чітко додержуватися екологічні вимоги щодо використання земель сільськогосподарського призначення та інших природних ресурсів, вплив на них має бути мінімальним, а заподіяна шкода підлягає відшкодуванню. Також мають вживатися заходи щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану довкілля при виробництві сільськогосподарської продукції. Додержання принципу екологізації аграрних відносин є особливо важливим при виробництві сільськогосподарської продукції для окремих категорій населення (наприклад, дітей), а також при виробництві органічної сільськогосподарської продукції й для розвитку органічного сільськогосподарства в Україні в цілому [19, с. 124]. Тобто мова йде по суті про принцип екологізації аграрного виробництва, а не аграрних відносин, як вказує автор. Аграрні відносини є категорією більш широкою, не всі вони зводяться до аграрного виробництва. Тому вбачається більш слушним називати даний принцип саме принципом екологізації аграрного виробництва.

Висновки. Враховуючи викладене, принцип екологізації аграрного виробництва можна визначити як спеціальний, галузевий принцип аграрного права, що являє собою керівне положення-вимогу аграрного законодавства стосовно нормативного закріплення і практичної реалізації екологічних імперативів усіма суб'єктами сільськогосподарської виробничої діяльності з метою захисту навколишнього середовища, мінімізації негативного впливу антропогенних факторів на нього, збереження стійкої рівноваги екосистем, раціонального та екологічно збалансованого природокористування в процесі їх діяльності, а також виробництва якісної, екологічно безпечної сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження.

Література:

1. Поплавська Ж. Економічні аспекти екологізації / Ж. Поплавська Ж. Економічні аспекти екологізації / Ж. Поплавська, В. Поплавський // Вісник НАН України. – 2005. – № 10. – С. 26-34.
2. Курман Т. В., Туєва О. М. Щодо поняття та змісту екологізації аграрного виробництва // Наук. вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України: серія «Право» / Ред. кол.: Д. О. Мельничук (голова) та ін. – К., 2012. – Вип. 173. – Ч. 2. – С. 74-79.
3. Шемшученко Ю. С., Олещенко В. І. Проблеми розвитку екологічного права та законодавства на сучасному етапі: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної безпеки, використання та охорони природних ресурсів» 9-10 жовтня 2009 р. / за заг. ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. – Х. : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2009. – С. 10-13.

4. Менеджмент на транспорте : учеб. пособие для студ. высш. учеб. зав. / [Н. Н. Громов, В. А. Персианов, Н. С. Усков и др.] ; под общ. ред. Н. Н. Громова, В. А. Персианова. – 4-е изд., стер. – М. : Изд. центр «Академия», 2008. – 528 с.
5. Комарницький В. М., Шевченко В. І., Єлькін С. В. Екологічне право : навч. посіб. – К. : Центр навч. літ-ри, 2006. – 224 с.
6. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун, Н. К. Подберезский. – Х. : ЗАО «Типография № 16», 1997. – 496 с.
7. Ільків Н. В. Екологізація законодавства як міждисциплінарний процес // Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права : зб. матер. круглого столу (24 травня 2013 р.) / за ред. Шульги М. В., Сан-нікова Д. В. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – С. 122-124.
8. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посіб. / В. І. Андрейцев. – К. : Знання-Прес, 2002. – 332 с.
9. Кондратьєва К. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / К. А. Кондратьєва; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2013. – 16 с.
10. Голиченков А. К. Экологическое право России: словарь юрид. терминов : учебн. пособ. для вузов. – М. : Изд. дом «Городец», 2008. – 448 с.
11. Петров В. В. Экологическое право России : учебн. для вузов. – М. : Бек, 1996. – 284 с.
12. Багай Н.О. Питання екологізації аграрного законодавства України // Республіканська наук.-практ. конф. «Сучасні екологічні проблеми та методика викладання еколого-правових дисциплін» (25-26 листопада 2010 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. – Х. : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2010. – С. 118-119.
13. Усманова Л. Ф. Правовое регулирование природопользования и охраны окружающей среды в аграрном секторе экономики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Природоресурсное право; аграрное право; экологическое право» / Л. Ф. Усманова. – Уфа, 2000. – 48 с.
14. Аграрное, земельное и экологическое право Украины: особые части учеб. Курсов : учебн. пособ. / [Беженарь А. М., Бердников Е. С., Бондарь Л. А. и др.] ; под общ. ред. А. А. Погребного. – Х. : Одиссей, 2001. – 560 с.
15. Тахватуліна Н. К. Екологізація правового регулювання: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; История учений о праве и государстве» / Н. К. Тахватуліна. – Волгоград, 2006. – 23 с.
16. Гетьман А. П. Правовое обеспечение экологизации общественного производства // Проблемы правоведения : респ. межвед. науч. сб. Вип. 50. – К. : Выща школа, 1989. – С. 75-79.
17. Настіна О. І. До проблеми екологізації аграрного права // Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна : матер. Всеукр. круглого столу (25 травня 2012 р.) : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила, В. І. Семчика. – К. : Вид. центр НУБіП України, 2012. – С. 108-111.
18. Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук. конф. проф. – викл. складу (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.) Т. 3 / відп. за випуск д. ю. н., проф. В.М. Дрьомін / Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса : Фе-нікс, 2012. – 490 с.
19. Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрямки вдосконалення : монограф. / за ред. А. П. Гетьмана та В. Ю. Уркевича. – Х. : Право, 2012. – 448 с.

Кравець Н. В. К вопросу о понятии и содержании принципа экологизации аграрного производства как принципа аграрного права

Аннотация. В статье осуществлен анализ научных подходов к определению понятия принципа экологизации аграрного производства, на основе которого сформулирована авторская дефиниция этого понятия и определено его содержание.

Ключевые слова: принцип экологизации аграрного производства, экологизация аграрного законодательства, экологизация аграрного права.

Kravets N. To the question of notion and content of principle environmentalization of agrarian production as principle of agrarian law

Summary. In the article analysed scientific attitudes to definition of term principle environmentalization of agrarian production, in terms of which posed authors definition of this notion and estimated it's content.

Key words: principle environmentalization of agrarian production, environmentalization of agrarian legislation, environmentalization of agrarian law.